

*UDK: 361.647.82:001.6
Biblid 1451-3188, 11 (2012)
Год XI, бр. 42, стр. 9–36
Извори научни рад*

Ана БАТРИЋЕВИЋ¹

ЗАБРАНА ДИСКРИМИНАЦИЈЕ У ПРАВУ ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ

ABSTRACT

Respecting human rights, including the right of equality, i.e. the right of equal treatment, embodied in the principle of non-discrimination holds an outstanding position among the priorities of the European Union. The prohibition of discrimination on the grounds of race, nationality, ethnical origins, gender, religion beliefs, age and sexual orientation is guaranteed by a series of provisions of both – primary as well as secondary sources of European Union law. Primary sources (Founding Treaties) mostly contain general provisions that proclaim the right of equality and the prohibition of discrimination, whereas secondary sources (such as Decisions, Regulations and Directives) deal with the issue of discrimination on particular grounds and in various different situations. Due to the fact that since 2005 the European Commission has regularly been submitting annual Reports on the progress of Serbia in the process of European integrations, including the sphere of human rights, being familiar with and implementing European standards in this field is of immense importance for our country. That is the reason why the author of this paper analyzes legislative framework of the European Union, which regulates definition, prevention suppression and sanctioning of behaviors and practices that could be described as discriminatory, dedicating special attention to those provisions that could be considered relevant for the Republic of Serbia. Furthermore, by discussing the provisions of strategic documents of the European Union, which are significant for the prohibition of discrimination, the author attempts to predict future courses in the development

¹ Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Грачаничка 18, 11000 Београд.
E-mail: a.batricevic@yahoo.com.

of anti-discriminatory policies of this regional organization and key tendencies in the evolution of its legislative framework dedicated to this issue.

Key words: Discrimination, prohibition of discrimination, equal treatment, human rights, European Union

УВОД

Дискриминација се обично дефинише као неоправдано прављење разлике према једном лицу или групи лица с обзиром на њихова лична својства. Тако одређена, дискриминација подразумева прављење разлике, односно неједнак третман који долази од стране физичког или правног лица, спроводи се према лицу или групи с обзиром на њихова лична својства и представља понашање које је недозвољено, односно забрањено.² По својој форми дискриминација може бити директна (непосредна), када постоји типичан облик дискриминације, где онај који је врши не крије свој поступак већ, напротив, често јавно заговара прављење разлике, и индиректна (посредна), сакривена иза привидно једнаког третмана.³ У већини националних законодавстава држава чланица Европске уније, директна дискриминација по правилу укључује потребу да се покаже мање повољан третман, захтев за поређењем са другом особом у сличној ситуацији али са другачијим пореклом, религијом или сексуалном оријентацијом, и недостатак било каквог оправдања за такво поступање.⁴ Било да је реч о њеном директном или индиректном виду, дискриминација као негативна и опасна друштвена појава још увек не заобилази ни најразвијеније земље, потписнице универзалних гаранција људских права и слобода, те је, нажалост, још увек присутна и у многим земљама чланицама Европске уније. Од свог оснивања, Европска унија је посвећивала одређену пажњу поштовању свих људских права, иако нека од њих и нису била официјелно прокламована Римским уговором. Наиме, овај Уговор јесте предвиђао одређени број људских права која спадају у такозвана социјална и економска права, док она која се сврставају у

² Милан Пауновић, Борис Кривокапић, Ивана Крстић, *Међународна људска права*, Правни факултет Универзитета у Београду, Центар за издаваштво и информисање, Београд, 2010, стр. 63.

³ Милан Пауновић, Борис Кривокапић, Ивана Крстић, *Међународна људска права*, op. cit., стр. 64.

⁴ Isabelle Chopin, Eirini Maria Gounari, *Developing Anti-Discrimination Law in Europe – The 27 Member States Compared*, Publications Office of the European Union, Luxembourg, 2010, p. 28. Интернет: <http://www.non-discrimination.net/content/media/Comparative%20EN.pdf>, 12/11/2012.

грађанска и политичка уопште није јемчио. Имајући то у виду, може се констатовати да је за инкорпорисање људских права, укључујући ту и право на једнакост, односно забрану дискриминације, у легислативни оквир Европске уније превасходно заслужан Европски суд правде. На самом почетку свог рада, Европски суд правде није био склон да гарантује односно штити она људска права која нису била зајемчена тадашњим Уговором о Европској економској заједници.⁵ Међутим, Суд је временом променио свој став и почео да истиче обавезу поштовања људских права у знатно екстензивнијем смислу, што се одразило и на усвајање већег броја извора комунитарног права посвећених тој проблематици. До сада је изграђена и пракса Европског суда правде у погледу многих људских права, а одређени број његових одлука односи се управо на случајеве дискриминације по различитим основима.⁶ Од марта месеца 2002. године, Европска комисија је редовно подносила извештаје Савету и Парламенту о напретку који су начиниле земље региона Западног Балкана. У последњем Извештају о напретку Србије за период од октобра 2011. до септембра 2012. године, слично као и у досадашњим извештајима, размотрен је и квалитет легислативних оквира и практичних услова релевантних за остваривање појединих људских права, укључујући ту и право на једнакост. У одељку Извештаја посвећеном људским правима и заштити мањина констатован је одређен напредак на плану промовисања и поштовања људских права у Србији. Пре свега, истиче се да су у нашој земљи у наведеном периоду спроведене различите активности усмерене на промовисање толеранције, забране дискриминације и поштовања људских права, као и на подизање свести јавности о проблематици људских права уопште, а организовани су и различити курсеви и обуке на ту тему намењену судијама, тужиоцима и другим запосленима у правосудним органима, као и запосленима у установама за извршење кривичних санкција и у органима унутрашњих послова. Ипак, у Извештају Европске комисије скреће се пажња на неопходност да се начине даљи напори како би се међународни инструменти релевантни за област људских права у попуности имплементирали. Упркос адекватном законодавном и институционалном оквиру за поштовање људских права и предузимању активности и мера усмерених у том правцу, од Србије се у Извештају

⁵ Александра Чавошки, *Правни и политички поредак Европске уније*, Правни факултет Универзитета Унион и Службени гласник, Београд, 2006, стр. 129.

⁶ Милан Пауновић, Борис Кривокапић, Ивана Крстић, *Основи међународних људских права*, Мегатренд универзитет, Београд, 2007, стр. 78.

изричито захтева да предузме додатне напоре како би остварила његову адекватну и потпуну примену у пракси.⁷

Управо се неке од примедба које Европска комисија упућује на рачун наше земље односе на присуство дискриминације, односно неједнаког третмана појединих категорија становништва у различитим сферама живота. Тако се у одељку Извештаја посвећеном слободи изражавања оцењује да Републичка радиодифузна агенција мора да поради на контроли медијских садржаја који садрже говор мржње усмерен против појединих маргинализованих група и који би се због тог могли окарактерисати као дискриминаторски.⁸ Слична је ситуација и са економским и социјалним правима. Иако се у Извештају наглашава напредак у овој области, упозорава се и да је дискриминација и даље присутна у погледу њиховог остваривања. У области права жена и родне равноправности корак напред представља потписивање Конвенције Савета Европе о превенцији и борби против насиља над женама и насиља у породици 2012. године, стварање потпунијег нормативног оквира за сарадњу између надлежних институција и оснивање телефонске линије у циљу пружања ефикасније заштите и подршке жртвама породичног насиља. У извештају је подвучено и да насиље над женама у Србији и даље изазива забринутост, што може бити перципирано и као један од индикатора дискриминације жена.⁹ Посебно је указано и на изложености жена дискриминацији на тржишту рада, то јест неједнаком третману у односу на мушкарце у погледу заснивања радног односа, висине зараде, могућности професионалног напредовања, а посебно након рођења детета.¹⁰ Када је у питању једнак приступ деце праву на образовање, у Извештају се наглашава да и у том домену у Србији постоје дискриминаторске праксе, да права детета нису једнако доступна свој деци, те да је њихово уживање у знатној мери ограничено или чак потпуно ускраћено деци која припадају посебно рањивим

⁷ “Serbia 2012 Progress Report”, Commission Staff Working Document accompanying the Document Communication from the Commission to the European Parliament and the Council, “Enlargement Strategy and Main Challenges (2012–2013)” {COM (2012) 600} European Commission, Brussels, 10/10/2012, p. 13.

Интернет:http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2012/package/sr_rapport_2012_en.pdf, 08/11/2012. (у даљем тексту: Serbia 2012 Progress Report).

⁸ Serbia 2012 Progress Report, p. 14.

⁹ Serbia 2012 Progress Report, p. 15.

¹⁰ Више о томе видети у: Весна Николић Ристановић, Сања Ћопић, Јасмина Николић, Бејан Шаџири, *Дискриминација жена на тржишту рада у Србији*, Виктимолошко друштво Србије, Прометеј, Београд, 2012.

групама као што су: ромска деца, деца која потичу из сиромашних породица, деца са инвалидитетом или са сметњама у интелектуалном или физичком развоју, деца без родитељског старања и деца која живе на улици. Указано је и на недовољну развијеност инклузивног образовања, уз напомену о високом проценту изостанка из школе међу ромском децом, децом са посебним потребама и децом из удаљених (руралних) крајева и о великом броју ромске деце уписане у такозване „специјалне” школе.¹¹ Иако Извештај не оспорава ни квалитет нормативног оквира за заштиту, инклузију и образовање социјално угрожених категорија становништва и особа са посебним потребама ни напоре у том правцу, скреће се пажња на екстремно мали број тих грађана евидентиран код Националне службе за запошљавање. Изнета је и потреба за побољшањем услова приступа особа са инвалидитетом јавним објектима, особито у руралним подручјима. Општи закључак је да је социјална интеграција особа са посебним потребама прилично ограниченог дмета, што важи и за остале рањиве категорије лица, те да је неопходно предузети одговарајуће мере како би се стање у тој сфери поправило.¹² У Извештају се наводи да је, генерално гледано, Србија остварила прогрес у погледу развоја антидискриминаторне политике, те да је њено законодавство усклађено са европским стандардима за сузбијање расизма и дискриминације на основу расе и етничког порекла.¹³ То се у првом реду односи на Закон о забрани дискриминације,¹⁴ Закон о заштити права и слобода националних мањина,¹⁵ Закон о спречавању дискриминације особа са инвалидитетом¹⁶, Закон о професионалној рехабилитацији и запошљавању особа са инвалидитетом¹⁷ и Закон о равноправности полова.¹⁸ Ипак, напоменуто је да одређени аспекти антидискриминаторног законодавства Републике Србије нису у складу са правилима *acquisa*. Примедбе се односе на распон изузетака

¹¹ Serbia 2012 Progress Report, p. 15.

¹² Ibid.

¹³ Serbia 2012 Progress Report, p. 16.

¹⁴ „Закон о забрани дискриминације”, *Службени гласник Републике Србије*, бр. 22/2009.

¹⁵ „Закон о заштити права и слобода националних мањина”, *Службени лист Савезне Републике Југославије*, бр. 11/2002, *Службени лист Србије и Црне Горе*, бр. 1/2003 и *Службени гласник Републике Србије*, бр. 72/2009.

¹⁶ „Закон о спречавању дискриминације особа са инвалидитетом”, *Службени гласник Републике Србије*, бр. 33/2006.

¹⁷ „Закон о професионалној рехабилитацији и запошљавању особа са инвалидитетом”, *Службени гласник Републике Србије*, бр. 36/2009.

¹⁸ „Закон о равноправности полова”, *Службени гласник Републике Србије*, бр. 104/2009.

од принципа једнаког третмана, дефиницију појма индиректне дискриминације и обавезе да се запосленима са инвалидитетом обезбеди адекватан смештај.¹⁹ Позитивно су оцењени рад Канцеларије повереника за заштиту равноправности и његово ангажовање на подизању свести о дискриминацији и механизмима за заштиту од исте, што потврђује и растући број пријава грађана упућених овом телу у посматраном периоду. Из пријава се може закључити да су дискриминацији највише изложени Роми, особе са инвалидитетом и припадници сексуалних мањина који се, заједно са активистима за заштиту људских права, најчешће суочавају са говором мржње и претњама.²⁰

ЗАБРАНА ДИСКРИМИНАЦИЈЕ У ПРИМАРНИМ ИЗВОРИМА ПРАВА ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ

Примарно законодавство Европске уније чине оснивачки уговори или уговори о оснивању ове регионалне организације и све њихове накнадне измене.²¹ У оснивачке уговоре спадају: 1) Уговор о оснивању Заједнице за угљ и челик из 1951. године, 2) Уговор о оснивању Европске економске заједнице из 1957. године и 3) Уговор о оснивању Европске заједнице за атомску енергију такође из 1957. године.²² Потоњи уговори којима су мењани оснивачки уговори укључују: 1) Уговор о спајању из 1965. године, 2) Уговор о буџету из 1970. године, 3) Уговор о буџету из 1975. године, 4) уговоре о приступању нових држава чланица, 5) Јединствени европски акт из 1986. године, 6) Уговор о Европској унији из 1991. године, 7) Уговор из Амстердама из 1997. године, 8) Уговор из Нице из 2001. године, 9) Уговор о приступању из 2004. године и 10) Лисабонски уговор из 2007. године. Европска унија је пре свега економска унија. Али, није могла да пропусти да у оснивачким уговорима (првенствено у Уговору о Европској економској заједници) заштити и нека основна људска права. Ове одредбе тичу се забране сваког вида дискриминације с обзиром на држављанство, заштите социјалних и економских права радника, слободног саобраћаја добара и услуга и слободе

¹⁹ Serbia 2012 Progress Report, p. 16.

²⁰ Редован годишњи извештај повереника за заштиту равноправности за 2011. годину, Повереник за заштиту равноправности, Београд, 2012, стр. 44, Интернет: <http://www.ravnopravnost.gov.rs/lat/izvestaji.php?idKat=16,09/11/2012>.

²¹ Више о појму и карактеристикама примарних и секундарних извора комунитарног права видети у: Милован Радаковић, „Комунитарно право – право Европске уније”, Европско законодавство, вол. VIII, бр. 29–30/2009, стр. 9–15.

²² Александра Чавошки, *Правни и политички поредак Европске уније*, op. cit., стр. 152.

кретања и настањивања.²³ Обавезност поштовања основних људских права загарантованих Европском конвенцијом за заштиту људских права и основних слобода предвиђена је чланом 6. Уговора о Европској унији. Овим чланом уједно је потврђена и приврженост начелима слободе, демократије и поштовања људских права и основних слобода, као и правне државе прокламоване у преамбули истоименог уговора. У ставу 1. члана 6. Уговора наводи се да се Унија заснива на начелима слободе, демократије, поштовања људских права и основних слобода и на владавини права, као начелима која су заједничка свим државама чланицама. У ставу 2. Уговора истиче се да Унија поштује основна права која су загарантована Европском конвенцијом за заштиту људских права и основних слобода, потписаном 4. новембра 1948. године у Риму и која проистичу из уставних традиција заједничких државама чланицама, као и општа правна начела заједнице. Уговором из Амстердама унета је додатна одредба којом се Савет Европске уније овлашћује да једногласном одлуком на основу предлога Комисије и након консултовања Европског парламента предузме одговарајуће мере ради борбе против дискриминације, засноване на разликама на основу пола, расе или етничког порекла, вере или веровања, инвалидитета, старости или сексуалне оријентације (члан 13). Још једна од значајних измена Уговора из Амстердама тиче се успостављања механизма за поштовање ових начела предвиђених у члану 7. и 49. Уговора о Европској унији.²⁴ Први члан тиче се поступка пријема у чланство Европске уније и у њему се позива на поштовање начела предвиђених чланом 6. Уговора о Европској унији, и предвиђа се да свака држава која поштује та начела може да постане чланица Уније. Наравно, ову одредбу не треба тумачити тако да се једино поштовање људских права сматра условом за чланство, већ да оно представља кумулативан услов који треба да буде испуњен заједно са осталим условима за пријем. Према члану 7. Уговора о Европској унији, Савет Европске уније, у саставу на нивоу шефова држава и влада одлучујући једногласно на предлог трећине држава чланица или Комисије и након претходно дате сагласности Европског парламента, може утврдити да постоји озбиљна и трајна повреда начела наведених у члану 6. став 1. од стране неке државе чланице. Предвиђено је да ће претходно та држава бити позвана да изнесе своје ставове у вези са тим. Уколико би таква оцена била дата Савет може квалификованом већином да одлучи да

²³ Милан Пауновић, Борис Кривокапић, Ивана Крстић, *Основи међународних људских права*, *op. cit.*, стр. 77.

²⁴ Александра Чавошки, *Правни и политички поредак Европске уније*, *op. cit.*, стр. 136.

се за ту државу чланицу суспендују нека од права која произлазе из примене Уговора о Европској унији, укључујући и право гласања у Савету.²⁵ Право на једнакост и забрана дискриминације прокламовани су у Европској социјалној повељи која је обавезну правну снагу стекла након ступања на снагу Лисабонског уговора, чији је интегрални део постала.²⁶ У свом трећем поглављу под називом „Једнакост” (*Equality*), Повеља о основним правима Европске уније прокламује право на једнакост, односно једнак третман свих грађана пред законом.²⁷ Након тога, Повеља изричито забрањује било какву дискриминацију засновану на: полу, раси, боји коже, етничком или социјалном пореклу, генетским одликама, језику, религији или уверењу, политичком или другом мишљењу, припадности националној мањини, имовном стању, рођењу, инвалидитету, узрасту и сексуалној оријентацији. При томе се посебно наглашава да ће се у оквиру примене Уговора о оснивању Европске заједнице и Уговора о Европској унији водити рачуна о забрани било каквог вида дискриминације засноване на националној припадности.²⁸ У том смислу, Повеља гарантује поштовање културних, религиозних и језичких различитости у државама чланицама Европске уније.²⁹ Такође, у Повељи се истиче да једнакост између мушкараца и жена мора бити обезбеђена у свим областима живота, укључујући и запошљавање, рад и зараду, при чему примена принципа једнакости не сме спречити задржавање постојећих или усвајање нових мера које би омогућиле специфичне предности у корист оног пола који није у довољној мери или довољно адекватно представљен у релевантним ентитетима.³⁰ Иако не забрањује експлицитно дискриминацију грађана с

²⁵ Александра Чавошки, *Правни и политички поредак Европске уније*, op. cit., стр. 137.

²⁶ Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community, signed at Lisbon, 13 December 2007, Official Journal of the European Union No. 2007/C 306/01, Интернет: <http://eur-lex.europa.eu/JOHtml.do?uri=OJ:C:2007:306:SOM:EN:HTML>, 13/11/2012.

²⁷ Члан 20, “Charter of Fundamental Rights of the European Union”, *Official Journal of the European Communities*, 18.12.2000, No C 364/1, преузето са: http://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf, 13.12.2011. године. и “Charter of Fundamental Rights of the European Union”, *Official Journal of the European Union* No. C 83/397, 30.3.2010, Интернет: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2010:083:0389:0403:EN:PDF>, 13/11/2012. У даљем тексту: Charter of Fundamental Rights of the European Union.

²⁸ Члан 21, *Ibidem*.

²⁹ Члан 22, *Ibidem*.

³⁰ Члан 23, *Ibidem*.

обзиром на њихову старосну доб, Повеља посредно изражава такав став наводећи да Европска унија признаје и уважава право старијих особа да живе достојанствено и независно и да учествују у социјалном и културном животу.³¹ Посебна одредба Повеље посвећена је интеграцији особа са инвалидитетом, а њоме се подвлачи да Европска унија овим лицима признаје право да уживају користи од мера осмишљених да им обезбеде независност, друштвену и професионалну интеграцију и учествовање у животу заједнице.³²

СЕКУНДАРНО ЗАКОНОДАВСТВО ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ ОД ЗНАЧАЈА ЗА ЗАБРАНУ ДИСКРИМИНАЦИЈЕ

Секундарне изворе комунитарног права чине: уредбе, директиве, одлуке, препоруке и мишљења које усваја Европски парламент, заједно са Саветом Европске уније, Савет Европске уније и Комисија, при чему ови органи имају дискреционо овлашћење да изаберу врсту правног акта којим ће регулисати одређену материју.³³ Како примарни извори прокламују начелну забрану дискриминације и право на једнакост у најширем смислу, мере за превенцију, санкционисање и сузбијање ове појаве у појединим областима друштвеног живота и с обзиром на појединачне основе детаљније су уређени секундарним изворима комунитарног права. Анализа секундарног законодавства Европске уније показује да су ови извори углавном фокусирани на борбу против дискриминације на основу: 1) родне припадности, 2) националности и расне и етничке припадности, односно порекла, 3) инвалидитета, 4) религије и уверења, 5) узраста, односно старосне доби и 6) сексуалне оријентације.³⁴ Овим основима може се додати још један који је својствен дискриминацији у области рада и запошљавања – трајање уговора о раду, односно да ли је у питању уговор закључен на одређено или неодређено време.³⁵

³¹ Члан 25, Ibidem.

³² Члан 26, Ibidem.

³³ Александра Чавошки, *Правни и политички поредак Европске уније*, op. cit., стр. 153.

³⁴ Интернет: http://ec.europa.eu/justice/discrimination/index_en.htm, 09/11.2012.

³⁵ Evelyn Ellis, *EU Anti-Discrimination Law*, Oxford University Press, New York, 2005, p. 20.

Дискриминација на основу родне припадности

За сузбијање дискриминације на основу родне припадности у Европској унији нарочит значај имају следећи правни акти: 1) Директива за имплементацију принципа једнаког третмана мушкараца и жена у погледу доступности и набављања добара и услуга³⁶ и 2) Директива за имплементацију принципа једнаких могућности и једнаког третмана мушкараца и жена у области рада и запошљавања.³⁷ Упркос непосредовању обавезне правне снаге, за превенцију дискриминације на основу родне припадности важна је и садржина Смерница за постизање једнакости између жена и мушкараца за период од 2006. до 2010. године.³⁸ Директива за имплементацију принципа једнаког третмана мушкараца и жена у погледу доступности и набављања добара и услуга из 2004. године сматра једнакост између мушкараца и жена једним од фундаменталних принципа Европске уније и, позивајући се на Повељу о основним правима и на Уговор о оснивању Европске уније, забрањује дискриминацију и злостављање на основу пола и инсистира на једнаком третману мушкараца и жена у свим областима живота (приватног и професионалног). У Директиви је као посебан проблем препозната дискриминација (како директна тако и индиректна) на основу пола у области приступа добрима и услугама и снабдевања истима, те се инсистира на поштовању права на једнакост између мушкараца и жена и у тој сфери. Ова Директива се примењује на сва лица задужена за снабдевање потрошача добрима и за пружање услуга у јавности, дакле, изван сфере приватног и породичног живота, као и на трансакције које се у вези са њима спроводе. У том контексту, потврђује се и да сваки појединац поседује слободу уговарања, укључујући и избор друге уговорне стране. Различит третман мушкараца и жена у овој сфери могућ је једино уколико иза таквог поступања стоји неки

³⁶ “Council Directive 2004/113/EC of 13 December 2004 implementing the principle of equal treatment between men and women in the access to and supply of goods and services”, *Official Journal of the European Union* No. L 373/37, 21.12.2004., Интернет: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2004:373:0037:0043:EN:PDF>, 05/11/2012.

³⁷ “Directive 2006/54/EC of the European Parliament and of the Council of 5 July 2006 on the implementation of the principle of equal opportunities and equal treatment of men and women in matters of employment and occupation (recast)”, *Official Journal of the European Union* No. L 204/23, 26.07.2006, Интернет: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2006:204:0023:0036:EN:PDF>, 05/11/2012.

³⁸ “A Roadmap For Equality Between Women And Men 2006–2010”, Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions Brussels, 01.03.2006 COM (2006) 92, Интернет: http://europa.eu/legislation_summaries/employment_and_social_policy/equality_between_men_and_women/c10404_en.htm, 11/11/2012.

легитиман циљ. Као примери легитимних циљева наводе се: заштита жртва сексуалног насиља кроз оснивање склоништа (сигурних кућа) у којима могу боравити само особе једног пола, разлози приватности и пристojности, промовисање родне равноправности (када се оснивају тела чији су чланови особе само једног пола), слобода удруживања (у случају оснивања клубова чији чланови могу бити само мушкарци или само жене) и организовање спортских догађаја. Такође, подвучено је и да различит третман мушкараца и жена приликом приступа услугама у оквиру здравственог система који произлази из природних (биолошких) карактеристика полова не треба сматрати дискриминацијом. При томе је истакнуто да свако ограничење права на једнакост мора бити прикладно и неопходно и то према критеријумима изведеним из праксе Европског суда правде. Посебно је важна одредба Директиве којом је мање повољан третман жена због трудноће и материнства проглашен обликом директне дискриминације засноване на полу те се, у складу са тим, забрањује и то посебно у области осигурања и финансијских услуга у вези са њим. Директива наглашава да ефективна примена принципа једнакости захтева постојање адекватног механизма за заштиту од виктимизације, укључујући и судски поступак, као и прописивање одговарајућих санкција за учиниоце. Њоме се препоручује успостављање дијалога између власти држава чланица и субјеката заинтересованих за сузбијање овог облика дискриминације, као и оснивање одговарајућих тела и институција посвећених превенцији, санкционисању и сузбијању те појаве и за пружање заштите жртвама. Стандарди прописани директивом представљају минимум, па је истакнуто да су државе чланице слободне да у својим националним законодавствима пропишу и знатно више стандарде у тој области. Одредбе Директиве за имплементацију принципа једнаких могућности и једнаког третмана мушкараца и жена у области рада и запошљавања из 2006. године усмерене су на то да обезбеде једнакост између полова у вези са приступом запослењу, професионалном оспособљавању и могућности напредовања у каријери, затим у погледу услова обављања посла укључујући и зараду, као и у сфери права из социјалног осигурања која су повезана са радом. Она се примењује на запослена лица, укључујући и лица која самостално обављају делатност, лица чије је радно ангажовање прекинуто услед болести, материнства, незгоде или невољне незапослености, лица која траже посао, пензионисане или онеспособљене раднике, али и на још нека са њима повезана лица у зависности од националних законодавстава држава чланица. Директива за имплементацију принципа једнаких могућности и једнаког третмана мушкараца и жена у области рада и запошљавања изричито забрањује директну и индиректну дискриминацију с обзиром на пол, односно прављење разлике између полова приликом обављања истог посла,

наглашавајући да се разлике у погледу висине зараде морају заснивати на истим критеријумима и за мушкарце и за жене. Дискриминација на основу пола забрањује се и у области социјалног осигурања (заштите у случају болести, инвалидитета, старости, превремене пензије, незгода на раду, болести у вези са радом и незапослености), и то у погледу примене система социјалног осигурања, приступа том систему, успостављања обавезе плаћања доприноса, висине доприноса и израчунавања износа различитих бенефита. Као примере дискриминације према полу а у вези са правима из социјалног осигурања Директива набраја: прописивање различитих правила у вези са годинама потребним за стицање одређених бенефита, постављање различитих услова за стицање бенефита или ограничавање тих бенефита само на запослене једног пола, постављање различитих старосних граница за одлазак у пензију, онемогућавање задржавања или стицања током одсуства са посла услед материнства или породичних разлога одређених права која су иначе прописана законом или загарантована у складу са уговором, прописивање различитих висина примања на основу социјалног осигурања, доприноса и стандарда у зависности од пола. У циљу заштите права на једнакост приликом запошљавања, рада и остваривања права из социјалног осигурања, ова Директива налаже државама чланицама да омогуће лицима која су оштећена кршењем њених одредби да своја права штите у судском поступку, и то не само за време радног односа већ и након окончања односа у вези са којим је дискриминација учињена. Такође, државе се обавезују да у своја национална законодавства инкорпоришу мере неопходне за обезбеђивање реалне и ефективне компензације или репарације жртви такве дискриминације, чија би висина била сразмерна претрпљеној штети. Посебно је значајна одредба директиве којом се практично терет доказивања пребације са тужиоца на туженог, односно којом се прописује да је страна која је оптужена за дискриминаторно поступање дужна да доказује да у конкретном случају није било кршења принципа једнаког третмана како би се одбранила од оптужби, осим ако је у питању кривични поступак. За превенцију, санкционисање и сузбијање дискриминације на основу пола а у вези са радом, запослењем и правима из социјалног осигурања битне су и одредбе Директиве на основу којих се државама чланицама сугерише да оснују посебна тела задужена за надзор (мониторинг) и вршење независних анализа и истраживања и публикување извештаја у тој области, као и за промовисање и подржавање принципа једнаког третмана, пружање подршке жртвама и размену информација са надлежним телима Уније. Такође, Директива инсистира на успостављању социјалног дијалога о тој проблематици између свих заинтересованих субјеката, укључујући и представнике невладиног сектора, и охрабрује примену превентивних мера попут едукације послодавца. Као и у

случају Директиве из 2004. године, и овај документ прописује минималне стандарде, остављајући државама да у својим националним законодавствима предвиде услове који још више погодују принципу једнакости.

Дискриминација на основу националности и расне и етничке припадности (порекла)

Проблематици дискриминације на основу националности и расне припадности и етничког порекла посвећен је већи број секундарних извора комунитарног права, а ова материја детаљно је разрађена и у стратешким документима, односно акционим плановима, чије одредбе немају формално правно дејство већ само инструктивни, упућујући, односно усмеравајући и саветодавни карактер. Међу овим изворима по свом значају издвајају се: 1) Директива за имплементацију принципа једнаког третмана без обзира на расно или етничко порекло,³⁹ 2) Директива којом се успоставља општи оквир за једнак третман приликом запошљавања и рада,⁴⁰ 3) Одлука о сузбијању путем кривичног права одређених облика и видова изражавања расизма и ксенофобије,⁴¹ 4) Резолуција о положају Рома у Европској унији,⁴² 5) Резолуција о положају Ромкиња у Европској унији,⁴³ 7) Резолуција о Европској стратегији за Роме,⁴⁴ 8) Резолуција о социјалном статусу Рома и

³⁹ “Council Directive 2000/43/EC of 29 June 2000 implementing the principle of equal treatment between persons irrespective of racial or ethnic origin”, *Official Journal of the European Communities* No. L 180/22, 19.7.2000, Интернет: <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2000:180:0022:0026:EN:PDF>, 05/11/2012.

⁴⁰ “Council Directive 2000/78/EC of 27 November 2000, establishing a general framework for equal treatment in employment and occupation”, *Official Journal of the European Communities*, No. L 303/16, 02.12.2000, Интернет: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2000:303:0016:0022:EN:PDF>, 05/11/2012.

⁴¹ “Council Framework Decision 2008/913/JHA of 28 November 2008 on combating certain forms and expressions of racism and xenophobia by means of criminal law”, *Official Journal of the European Union* No. L 328/55, 06.12.2008, Интернет: <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2008:328:0055:0058:EN:PDF>, 05/11/2012.

⁴² “European Parliament Resolution on the situation of the Roma in the European Union”, P6_TA (2005) 0151, Brussels, 28.04.2005, Интернет: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=TA&reference=P6-TA-2005-0151&language=EN>, 11/11/2012.

⁴³ “European Parliament Resolution on the situation of Roma women in the European Union”, P6_TA (2006) 0244, Brussels, 01.06.2006., Интернет: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P6-TA-2006-0244+0+DOC+XML+V0//EN>, 11/11/2012.

⁴⁴ “European Parliament Resolution on a European Strategy on the Roma”, Brussels, 31.01.2008, P6_TA (2008) 0035, Интернет: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=TA&reference=P6-TA-2008-0035&language=EN>, 11/11/2012.

побољшању њиховог приступа тржишту рада у Европској унији,⁴⁵ 9) Закључак о инклузији Рома⁴⁶, 10) Закључак о унапређењу инклузије Рома,⁴⁷ 11) Закључак о оквирима Европске уније за националне стратегије о интеграцији Рома до 2020. године.⁴⁸ Директива за имплементацију принципа једнаког третмана без обзира на расно или етничко порекло поставља оквире за сузбијање директне дискриминације, индиректне дискриминације као и злостављања (малтретирања) и давања упутства другима да дискриминишу особе по тим основама у државама чланицама Европске уније. Она се примењује у односу на сва лица у државама чланицама, како у јавном тако и у приватном сектору, и то у вези са: условима за приступ запослењу, samozapoшљавању, напредовању у каријери, доступношћу професионалне обуке и усавршавања, обављања стручне праксе, условима запошљавања и рада, укључујући и право на одсуство и висину зараде, чланства у организацијама радника или послодаваца, социјалном и здравственом заштитом, образовањем и приступом добрима и услугама, укључујући и смештај. Међутим, треба истаћи да се одредбе Директиве не односе на различит третман који произлази из држављанства, као и да немају утицаја на услове који важе за улазак и боравак држављана трећих држава и лица без држављанства на територије држава чланица. У циљу што потпуније примене принципа једнакости у пракси, Директива охрабрује државе чланице да задрже постојеће или усвоје нове мере афирмативне акције у тој области. Њена правила представљају минималне захтеве, те су државе слободне да у својим законодавствима уведу односно очувају и више стандарде у сфери борбе против дискриминације засноване на расном или етничком пореклу. Као јемство поштовања правила постављених Директивом, државама чланицама се сугерише да обезбеде лицима која сматрају да им је право на једнак третман

⁴⁵ “European Parliament resolution of 11 March 2009 on the social situation of the Roma and their improved access to the labour market in the EU”, P6_TA(2009)0117, *Official Journal of the European Union*, No. C 87 E/60, Интернет: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2010:087E:0060:0069:EN:PDF>, 11/11/2012.

⁴⁶ “Conclusion on the inclusion of Roma” Council of Europe, Brussels, 28 May 2009, Интернет: <http://register.consilium.europa.eu/pdf/en/09/st10/st10394.en09.pdf>, 05/11/2012.

⁴⁷ “Conclusion on the improvement of inclusion of Roma”, Council of the European Union, Brussels, 27 May 2010, Интернет: <http://register.consilium.europa.eu/pdf/en/10/st10/st10058.en10.pdf>, 05/11/2012.

⁴⁸ “Council conclusions on an EU Framework for National Roma Integration Strategies up to 2020”, Council of the European Union, 3089 th Employment, Social Policy, Health and Consumer Affairs Council meeting, Brussels, 19 May 2011, Интернет: http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/lsa/122100.pdf, 05/11/2012.

повређено или угрожено услед њиховог расног или етничког порекла, да траже заштиту у одговарајућем судском и (или) административном поступку, чак и ако је однос из кога је дискриминација произашла окончан. Такође, државе се обавезују да обезбеде да удружења, организације и друга правна лица која у складу са критеријумима постављеним у њиховим националним законодавствима имају легитиман интерес за примену ове Директиве, да заступају или подржавају оштећеног у таквим поступцима уз његову сагласност. Слично као и у случају других облика дискриминације, и овде се од лица које се терети за дискриминаторско поступање захтева да у одговарајућем поступку докаже да није дошло до повреде принципа једнаког третмана, осим, наравно, када је у питању кривични поступак. Осим „пребацивања терета доказивања”, положај оштећеног учињен је повољнијим и тако што се држава чланице обавезују да у своје националне правне системе уведу мере које су неопходне да заштите појединце од негативних последица у виду секундарне виктимизације услед покретања или вођења поступка за заштиту својих права у складу са Директивом. Такође, у циљу превенције свих облика дискриминације на основу расног или етничког порекла, подстиче се социјални дијалог између свих заинтересованих субјеката, сарадња између владиног и цивилног сектора и оснивање независних експертских тела задужених за мониторинг, анализе, евалуације, извештавање, едукацију и подизање друштвене свести о овој проблематици.

Усвајање Оквирне одлуке о сузбијању путем кривичног права одређених облика и видова изражавања расизма и ксенофобије представља резултат увиђања друштвене опасности ових феномена, као и чињенице да се њима на најгрубљи и најдиректнији начин крше фундаментални принципи функционисања Европске уније и њених држава чланица као што су: слобода, демократија, поштовање људских права и основних слобода и владавина права. Прибегавање кривичном праву, које се по правилу користи као *ultima ratio* у друштвеној реакцији на одређену појаву, као средству за сузбијање расизма и ксенофобије, јасно показује да је ова појава у Европској унији идентификована као озбиљна претња за многе групе лица које су на мети таквог понашања. У складу са тим, Одлуком се истиче неопходност уједначеног дефинисања, кривичноправног инкриминисања и санкционисања најдрастичнијих видова тих феномена, како би се осигурало да истим понашањем појединца буду остварена обележја бића истог кривичног дела у свим државама чланицама, као и да за њега буду прописане сразмерне и делотворне казне како за физичка тако и за правна лица. Као примери кривичних дела која према Директиви укључују расизам или ксенофобију могу се навести следећа понашања: јавно подстицање насиља или мржње

према групи лица или члановима групе лица одређене расе, боје, религије или националног односно етничког порекла, укључујући и подстицање насиља или мржње према тим лицима путем дистрибуирања списа, слика или другог сличног материјала, јавно порицање или тривијализовање злочина геноцида, злочина против човечности и ратних злочина, када је оно учињено са намером подстицања насиља или мржње према тим лицима, односно групама. Такође је прописано да осим описаних понашања, државе чланице треба кривичноправно да инкриминишу и позивање, односно подстицање на њихово вршење као и помагање приликом њиховог извршења, те да и за њих пропише делотворне и сразмерне казне. Осим тога, државе чланице се обавезују да у својим законодавствима као отежавајућу околност приликом одмеравања казне пропишу чињеницу да је неко кривично дело, које иначе не спада у дела набројана у Директиви, учињено из побуда, односно мотива заснованих на расизму или ксенофобији. При томе је истакнуто да кривично право не треба ни у ком случају да представља једино средство за сузбијање расизма и ксенофобије, већ да је потребно осмислити и примењивати један свеобухватни систем мера усмерених на њихову превенцију и санкционисање. Може се приметити да је значајан број секундарних извора комунитарног права посвећен превенцији и сузбијању дискриминације припадника ромске националне мањине. С обзиром на чињеницу да је област социјалне ексклузије односно маргинализације Рома у нашој земљи, упркос значајним и евидентним помацима, у извештајима о напретку и даље идентификована као проблематична, њихове одредбе треба посебно имати у виду. Оно што је посебно значајно јесте инсистирање на инклузивном образовању ромске деце, реализацији програма образовања одраслих, прибављању личних докумената, приступу правима из области здравственог и социјалног осигурања и елиминацији дискриминације и примени мера афирмативне акције приликом запошљавања ових лица.

Дискриминација особа са инвалидитетом

За сузбијање дискриминације и социјалне искључености особа са инвалидитетом посебан значај имају одредбе следећих докумената: 1) Резолуције о електронској доступности (*e-Accessibility*) којом се унапређује приступ друштву знања од стране особа са инвалидитетом,⁴⁹ 2) Директиве

⁴⁹ “Council Resolution (2003/C 39/03), on 6 February 2003 ‘eAccessibility’ — improving the access of people with disabilities to the knowledge based society”, *Official Journal of the European Union* No. C 39/5, 18.02.2003, Интернет: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2003:039:0005:0007:EN:PDF, 05/11/2012>.

којом се успоставља општи оквир за једнак третман приликом запошљавања и рада⁵⁰ и 3) Предлога Директиве о имплементацији принципа једнаког третмана без обзира на религију, уверења, инвалидитет, узраст или сексуалну оријентацију.⁵¹ Због чињенице да је посвећена искључиво елиминисању дискриминације особа са инвалидитетом, као и због особености области коју уређује, посебно интересовање изазива Резолуција о електронској доступности (*e-Accessibility*) којом се унапређује приступ друштву знања од стране особа са инвалидитетом из 2003. године. При томе треба споменути и да је управо 2003. година, када је наведена Резолуција усвојена, била проглашена за Европску годину особа са инвалидитетом.⁵² Смисао ове резолуције јесте да омогући да државе чланице Европске уније створе адекватне или унапреде постојеће услове да особе са инвалидитетом приступе свим потенцијалима информатичког друштва, пре свега кроз уклањање техничких правних или других препрека за њихово активно учествовање у друштву и привреди заснованим на поседовању знања, односно информација. У том циљу, Директива налаже државама чланицама да предузму низ мера као што су: 1) промовисање координираног и фокусираног укључивања свих релевантних субјеката у активности усмерене на примену постојећих и развој нових инструмената у области технологија, стандарда, прописа, заговарања, образовања и информисања како би се унапредиле могућности електронског приступа; 2) оснивање посебног Интернет портала посвећеног питањима и проблемима у вези са електронском доступношћу који би одржавала Европска комисија; 3) подизање друштвене свести о значају развоја техничке опреме, методологија и активности које имају за циљ избегавање социјалне искључености у информатичком друштву и 4) подстицање, охрабривање и оснаживање особа са инвалидитетом да преузму контролу над развојем механизма за подстицање електронске приступачности кроз учешће у различитим технолошким програмима и пројектима, рад у различитим

⁵⁰ “Council Directive 2000/78/EC of 27 November 2000, establishing a general framework for equal treatment in employment and occupation”, *Official Journal of the European Communities*, No. L 303/16, 02.12.2000, Интернет: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2000:303:0016:0022:EN:PDF>, 05/11/2012.

⁵¹ “Proposal for a Council Directive on implementing the principle of equal treatment between persons irrespective of religion or belief, disability, age or sexual orientation”, Brussels, 02.07.2008, COM(2008) 426 final, 2008/0140 (CNS), Интернет: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2008:0426:FIN:EN:PDF>, 05/11/2012.

⁵² “Council Decision 2001/903/EC of 03.12. 2001 on the European Year of People with Disabilities 2003”, *Official Journal of Official Journal of the European Union* No. L 335, 19/12/2001, Интернет: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32001D0903:EN:HTML>, 12/11/202.

телима и техничким комитетима за стандардизацију, као и партиципацију у креирању законодавства, јавном заговарању, обуци, едукацији и другим иницијативама у тој области. Државама чланицама препоручује се увођење ознаке електронске приступачности (*eAccessibility mark*) која би била истакнута на оним добрима и услугама која испуњавају стандарде у вези са тим, а сугерише се и хармонизација националних критеријума доступности, чиме би се произвођачи подстакли да понуде више комерцијалних добара и услуга који те стандарде испуњавају. Такође, Директива инсистира да државе, изузетно и кад год је то могуће с обзиром на правила ауторског права, омогуће дистрибуирање заштићеног материјала (ауторског дела) у формату који омогућава њихово коришћење (читање, гледање, слушање) од стране особа са инвалидитетом. Поред тога, сугерише се и проширење распона мера усмерених на сузбијање дискриминације особа са инвалидитетом, између осталог кроз едукацију и подизање свести о могућностима информационих технологија и њиховој улози у омогућавању овим лицима да приступе одређеним добрима и услугама која им раније нису била доступна.

Дискриминација на основу религије и уверења

И за борбу против дискриминације појединаца на основу њихове религије и уверења, односно веровања, највећи значај од секундарних извора комунитарног права имају: 1) Директива којом се успоставља општи оквир за једнак третман приликом запошљавања и рада и 2) Предлог Директиве о имплементацији принципа једнаког третмана без обзира на религију, уверења, инвалидитет, узраст или сексуалну оријентацију. Оквирна директива не дефинише појмове „религија” и „уверење”, што за последицу може имати одређене недоумице и несигурности приликом њене имплементације у пракси. Ипак, употребом формулације „религија или уверење”, очигледно се настоји омогућити њена примена како у односу на верска убеђења тако и у односу на филозофска уверења или ставове у вези са суштинским питањима попут живота, смрти и морала, која могу али не морају нужно бити религиозне природе.⁵³

Дискриминација на основу узраста

Дискриминација на основу узраста односно старосне доби настоји се превенирати и сузбити кроз примену следећих секундарних извора:

⁵³ Evelyn Ellis, *EU Anti-Discrimination Law*, op. cit., p. 33.

1) Директиве којом се успоставља општи оквир за једнак третман приликом запошљавања и рада и 2) Предлога Директиве о имплементацији принципа једнаког третмана без обзира на религију, уверења, инвалидитет, узраст или сексуалну оријентацију. Оквирна директива не садржи дефиницију појма „узраст” или „старосна доб”, али из њене садржине произлази да је усмерена на заштиту свих старосних група, а не само старијих особа, упркос демографском тренду пораста броја старих на територији читаве Европе.⁵⁴ Као објективна, природна карактеристика старосна доб није посебно дефинисана ни овом Директивом, ни националним законодавствима чланица.⁵⁵ Иако начелно забрањује неједнак третман на основу старосне доби појединца, у 25. члану Директиве наводи се да прављење разлика по том основу под одређеним околностима може бити оправдано под условом да је регулисано посебним одредбама чија је садржина условљена околностима које владају у свакој појединачној држави чланица. Као оправдане основе за прављење разлике с обзиром на године Директива истиче легитимну политику запошљавања, захтеве тржишта рада и циљеве професионалног оспособљавања.

Дискриминација на основу сексуалне оријентације

Директива којом се успоставља општи оквир за једнак третман приликом запошљавања и рада⁵⁶ значајна је и за сузбијање неједнаког третмана сексуалних мањина приликом заснивања радног односа, као и током обављања професионалне делатности. Овај извор представља јаку брану дискриминацији по наведеном основу, будући да бројни извештаји државних тела, али и невладиних организација, показују да дискриминација на основу сексуалне оријентације у многим европским земљама највише долази до изражаја управо у сфери остваривања права на једнак третман при заснивању радног односа. Сексуално опредељење појединца и иначе важи за изузетно

⁵⁴ Evelyn Ellis, *EU Anti-Discrimination Law*, op. cit., p. 36.

⁵⁵ Isabelle Chopin, “Implementation of EU Anti-Discrimination Law in the Member States: A Comparative Approach”, April, 2011, *Anti-Discrimination Documentation, Overview and Implementation of the Directives – speakers’ contributions*, ERA – Academy of European Law, p. 4., Интернет: http://www.era-comm.eu/oldoku/Adiskri/01_Overview/2011_04%20Chopin_EN.pdf, 11/11/2012.

⁵⁶ “Council Directive 2000/78/EC of 27 November 2000, establishing a general framework for equal treatment in employment and occupation”, *Official Journal of the European Communities*, No. L 303/16, 02.12.2000, Интернет: <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2000:303:0016:0022:EN:PDF>, 05/11/2012.

осетљиву тематику, а особито када се испитује у контексту запошљавања. Додатне компликације могу наступити у земљама у којима послодавци у, на пример верским и сличним организацијама, из религиозних разлога нерадо запошљавају хомосексуалне особе чак и када поседују све формалне професионалне квалификације, као и у погледу остваривања погодности везаних за породични статус.⁵⁷

ЗАКЉУЧАК

Анализа извора права Европске уније од значаја за борбу против дискриминације показује да је ова регионална организација од свог оснивања па до данас учинила завидан број крупних корака у правцу изградње и оснаживања легислативног оквира за заштиту људских права уопште, а у оквиру тога и права на једнакост, односно права на једнак третман свих грађана. Усвајањем низа правних аката усмерених на сузбијање дискриминације по различитим основама, Европска унија је, упркос чињеници да су мотиви за њено оснивање били превасходно економске природе, недвосмислено исказала спремност да прокламује, промовише и штити људска права свих грађана, без обзира на њихов пол, узраст, националну припадност, етничко порекло, религију, уверење, сексуалну оријентацију, инвалидитет и друге карактеристике. Међутим, законодавна активност не представља једини канал преко којег Европска унија настоји да стане на пут дискриминаторском поступању и то не само у својим државама чланицама, већ и у другим земљама. Напротив, Европска унија улаже значајне напоре да кроз разноврсна ангажовања подигне друштвену свест о појму, појавним облицима и штетности дискриминације, као и да промовише једнак третман свих грађана у свим сферама друштвеног живота, развој инклузивних социјалних политика, примену мера афирмативне акције, и оспособљавање и охрабривање припадника маргинализованих и искључених друштвених група да препознају и заштите своја права. Одлуке Европског суда правде на основу којих је оформљена до сада већ прилично обимна судска пракса у вези са случајевима повреде права на једнакост, подношење редовних годишњих извештаја у којима је значајан простор посвећен стању људских права у појединим земљама, као и подршка раду невладиних организација али и партнерствима између појединих субјеката владиног и цивилног сектора изражена пре свега кроз финансирање пројеката посвећених превенцији и

⁵⁷ Isabelle Chopin, "Implementation of EU Anti-Discrimination Law in the Member States: A Comparative Approach", *op. cit.*, p. 4.

сузбијању дискриминације, само су неки од начина на који се Европска унија бори против овог социјалног феномена. Нажалост, упркос овако интензивним напорима једне тако утицајне регионалне организације као што је Европска унија, извештаји медија, као и појединих међународних институција и невладиних организација, говоре у прилог тврдњи да се дискриминација као негативна и опасна друштвена појава у многим европским земљама и даље испољава, што системски и уз изричиту или прећутну подршку државе, што у изолованим случајевима од стране појединаца. Било да је у питању директна (непосредна) дискриминација, којом се поједине групе људи на експлицитан, очигледан и нескривен начин стављају у позицију грађана другог реда, или да је реч о индиректној (посредној) дискриминацији, којом се одређеним лицима индиректно и „суптилно” фактички ускраћује уживање одређених права која би им иначе припадала, дискриминација представља обиљну претњу по безбедност читавог друштва. Осим тога што дискриминаторска пракса није ништа друго до најгрубље кршење универзално прихваћених тековина вишевековне борбе за афирмацију људских права и елементарног етичког постулата о једнакости свих људи, она се истовремено може окарактерисати и као потенцијални извор социјалних конфликта. У том смислу, последице дискриминације треба схватити као екстремно озбиљне, далекосежне и деструктивне. Наиме, дискриминација генерише и (или) интензивира и продубљује друштвену неједнакост и ексклузију појединих категорија становништва, подстичући тако друштвене тензије, чиме се, између осталог, ствара погодна тло за развој низа социјалнопатолошких понашања као модалитета реаговања индивидуа на константну изложеност потискивању на друштвене маргине. Као пример може се навести ускраћивање приступа образовном систему деци која припадају маргинализованим друштвеним групама, као што су националне мањине, сиромашни или особе са инвалидитетом. Познато је да образовање, поред породице, важи за изузетно утицајан агенс социјализације, као и да школа игра значајну улогу у механизму примарне секундарне и терцијарне превенције девијантног, пределинквентног, делинквентног и криминалног испољавања малолетника. Такође, потврђено је да узрок криминалитета у великом броју случајева лежи управо у непотпуној односно неадекватној социјализацији појединца, која без приступа образовном систему у савременом друштву није могућа. Имајући то у виду, постају јасније размере штетних ефеката дискриминације не само на квалитет живота појединаца који су јој изложени већ и на сигурност, добробит и развој читаве заједнице. Свест о свеукупним негативним ефектима дискриминације требало би да буде довољан мотив за улагање напора усмерених на њено искорењивање и у нашој земљи. Извештаји о напретку

Србије у процесу европских интеграција би стога требало да послуже само као смернице које би указале на то који се облици дискриминације, по којим основима и у којом сферама друштвеног живота најчешће јављају, како би се надлежни субјекти фокусирали на њено сузбијање на најкритичнијим местима. У Србији су, према извештајима Европске комисије али и појединих државних органа и невладиних организација дискриминацији највише изложени припадници мањинских група, особе са инвалидитетом и жене, док су као области у којима се она најчешће испољава идентификовани образовање, рад и запошљавање. Интересантно је да упркос учесталим извештавањима медија, али и појединих представника како државног тако и невладиног сектора о социјалној ексклузији и маргинализацији старих особа у нашој земљи, Извештај тој проблематици не посвећује значајнију пажњу. Упркос томе, требало би, приликом имплементације стандарда једнаког третмана имати у виду евидентирани пораст дискриминације и уопште неповољног третмана ове, у нашем друштву веома бројне, категорије лица. До сада је у нашој земљи учињен значајан напредак на плану борбе против дискриминације, и то пре свега на законодавном плану, али и у погледу усвајања подзаконских аката, стратешких докумената и оснивања, односно продужетка рада независних тела посвећених мониторингу, контроли, анализама и истраживањима и подизању друштвене свести о тој проблематици. Ипак, суштинско побољшање стања у овој области захтева и доследну примену новоусвојених законских и подзаконских аката од стране надлежних органа, институција и појединаца, али и подизање нивоа друштвене свести о појму, значају, негативним последицама, неприхватљивости и кажњивости дискриминације. Томе у знатној мери доприносе образовни систем, медији, удружења грађана, али и независна тела односно институције попут заштитника грађана и поверенка за заштиту равноправности.

Литература

1. Александра Чавошки, *Правни и политички поредак Европске уније*, Правни факултет Универзитета Унион и Службени гласник, Београд, 2006.
2. Весна Николић Ристановић, Сања Топић, Јасмина Николић, Бејан Шаћири, *Дискриминација жена на тржишту рада у Србији*, Виктимолошко друштво Србије и Прометеј, Београд, 2012.
3. Evelyn Ellis, *EU Anti-Discrimination Law*, Oxford University Press, New York, 2005.
4. Зорана Шијацки (ур.), *Европска унија и родна равноправност*, Покрајински завод за равноправност полова, Нови Сад, 2008.

5. Златко Стефановић, *Право Европске уније*, Правни факултет Универзитета Унион, Београд, 2008.
6. Isabelle Chopin, “Implementation of EU Anti-Discrimination Law in the Member States: A Comparative Approach”, April, 2011., *Anti-Discrimination Documentation, Overview and Implementation of the Directives-speakers’ contributions*, ERA-Academy of European Law, Интернет: http://www.era-comm.eu/oldoku/Adiskri/01_Overview/2011_04%20Chopin_EN.pdf, 11/11/2012.
7. Isabelle Chopin, Eirini Maria Gounari, *Developing Anti-Discrimination Law in Europe – The 27 Member States Compared*, Publications Office of the European Union, Luxembourg, 2010, Интернет: <http://www.non-discrimination.net/content/media/Comparative%20EN.pdf>, 12/11.2012.
8. Jan Niessen, Piet Leunis, “Reporting on the Implementation of the Anti-Discrimination Directives: An update from the European Network of Legal Experts in the Non-Discrimination Field”, *European Anti-Discrimination Law Review*, No. 4/2006, Интернет: http://ec.europa.eu/justice/discrimination/files/lawrev4_en.pdf, 11/11/2012.
9. Милан Пауновић, Борис Кривокапић, Ивана Крстић, *Основи међународних људских права*, Мегатренд универзитет, Београд, 2007.
10. Милан Пауновић, Борис Кривокапић, Ивана Крстић, *Међународна људска права*, Правни факултет Универзитета у Београду, Центар за издаваштво и информисање, Београд, 2010.
11. Милован Радаковић, „Комунитарно право – право Европске уније”, *Европско законодавство*, вол. VIII, бр. 29–30/2009.

Документација

1. “Charter of Fundamental Rights of the European Union”, *Official Journal of the European Communities*, 18.12.2000, No C 364/1, Интернет: http://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf, 13/12/2011.
2. “Charter of Fundamental Rights of the European Union”, *Official Journal of the European Union* No. C 83/397, 30.3.2010, Интернет: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2010:083:0389:0403:EN:PDF>, 13/11/2012.
3. “Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community”, *Official Journal of the European Union*, signed at Lisbon, 13.12.2007., 17.12.2007, No C 306, Интернет: <http://eur-lex.europa.eu/JOHtml.do?uri=OJ:C:2007:306:SOM:EN:HTML>, 13/12/2011.
4. “Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union”, *Official Journal of the European Union* No. C 115/47, 09.05.2008, Интернет: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2008:115:0047:0199:en:PDF>, 05/11/2012.

5. “Charter of Fundamental Rights of the European Union” – Title III - Equality - Article 26., Integration of persons with disabilities, *Official Journal of the European Union* No. 303, 14.12.2007, Интернет: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:12007P026:EN:HTML>, 05/11/2012.
6. “Commission Regulation (EC) No 800/2008, of 6 August 2008 declaring certain categories of aid compatible with the common market in application of Articles 87. and 88. of the Treaty (General block exemption Regulation)”, *Official Journal of the European Union* No. L 214/3, 09.08.2008, Интернет: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2008:214:0003:0047:en:PDF>, 05/11/2012.
7. “Directive 2006/54/EC of the European Parliament and of the Council of 5 July 2006 on the implementation of the principle of equal opportunities and equal treatment of men and women in matters of employment and occupation (recast)”, *Official Journal of the European Union* No. L 204/23, 26.07.2006, Интернет: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2006:204:0023:0036:EN:PDF>, 05/11/2012.
8. “Council Directive 2004/113/EC of 13 December 2004 implementing the principle of equal treatment between men and women in the access to and supply of goods and services”, *Official Journal of the European Union* No. L 373/37, 21.12.2004, Интернет: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2004:373:0037:0043:EN:PDF>, 05/11/2012.
9. “Proposal for a Council Directive on implementing the principle of equal treatment between persons irrespective of religion or belief, disability, age or sexual orientation”, Brussels, 02.07.2008, COM(2008) 426 final, 2008/0140 (CNS), Интернет: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2008:0426:FIN:EN:PDF>, 05/11/2012.
10. “Council Directive 2000/78/EC of 27 November 2000, establishing a general framework for equal treatment in employment and occupation”, *Official Journal of the European Communities*, No. L 303/16, 02.12.2000, Интернет: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2000:303:0016:0022:EN:PDF>, 05/11/2012.
11. “Council Directive 2000/43/EC of 29 June 2000 implementing the principle of equal treatment between persons irrespective of racial or ethnic origin”, *Official Journal of the European Communities* No. L 180/22, 19.7.2000, Интернет: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2000:180:0022:0026:EN:PDF>, 05/11/2012.
12. “Council Decision 2001/903/EC of 03.12. 2001 on the European Year of People with Disabilities 2003”, *Official Journal of Official Journal of the European Union* No. L 335, 19/12/2001, Интернет: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32001D0903:EN:HTML>, 12/11/2012.
13. “Council Framework Decision 2008/913/JHA of 28 November 2008 on combating certain forms and expressions of racism and xenophobia by means of criminal law”,

- Official Journal of the European Union* No. L 328/55, 06.12.2008, Интернет: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2008:328:0055:0058:EN:PDF,05/11/2012>.
14. “Decision No 771/2006/EC of the European Parliament and of the Council of 17 May 2006 establishing the European Year of Equal Opportunities for All (2007) — towards a just society (Text with EEA relevance)”, *Official Journal* No. L 146, 31.05.2006, Интернет: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2006:146:0001:01:en:HTML,05/11/2012>.
 15. “Council Recommendation of 3 March 2008 adapting Recommendation 98/376/EC on a parking card for people with disabilities, by reason of the accession of the Republic of Bulgaria, the Czech Republic, the Republic of Estonia, the Republic of Cyprus, the Republic of Latvia, the Republic of Lithuania, the Republic of Hungary, the Republic of Malta, the Republic of Poland, Romania, the Republic of Slovenia and the Slovak Republic”, *Official Journal of the European Union* No. L 63/43, 07.03.2008 Интернет: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2008:063:0043:0044:EN:PDF,05/11/2012>.
 16. “Council Resolution (2003/C 39/03), on 6 February 2003 ‘eAccessibility’ — improving the access of people with disabilities to the knowledge based society”, *Official Journal of the European Union* No. C 39/5, 18.02.2003, Интернет: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2003:039:0005:0007:EN:PDF,05/11/2012>.
 17. “Conclusion on the improvement of inclusion of Roma”, Council of the European Union, Brussels, 27 May 2010, Интернет: <http://register.consilium.europa.eu/pdf/en/10/st10/st10058.en10.pdf,05/11/2012>.
 18. “Conclusion on the inclusion of Roma” Council of Europe, Brussels, 28 May 2009, Интернет: <http://register.consilium.europa.eu/pdf/en/09/st10/st10394.en09.pdf,05/11/2012>.
 19. “Council conclusions on an EU Framework for National Roma Integration Strategies up to 2020”, Council of the European Union, 3089 th Employment, Social Policy, Health and Consumer Affairs Council meeting, Brussels, 19 May 2011, Интернет: http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/lssa/122100.pdf,05/11/2012.
 20. “A Roadmap For Equality Between Women And Men 2006–2010”, Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions Brussels, 01.03.2006 COM(2006)92, Интернет: http://europa.eu/legislation_summaries/employment_and_social_policy/equality_between_men_and_women/c10404_en.htm,11/11/2012.
 21. “European Parliament Resolution on the situation of the Roma in the European Union”, P6_TA (2005) 0151, Brussels, 28.04.2005, Интернет: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=TA&reference=P6-TA-2005-0151&language=EN,11/11/2012>.

22. "European Parliament Resolution on the situation of Roma women in the European Union", P6_TA (2006) 0244, Brussels, 01.06.2006, Интернет: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P6-TA-2006-0244+0+DOC+XML+V0//EN>, 11/11/2012.
23. "European Parliament Resolution on a European Strategy on the Roma", Brussels, 31.01.2008, P6_TA (2008) 0035, Интернет: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=TA&reference=P6-TA-2008-0035&language=EN>, 11/11/2012.
24. "European Parliament resolution of 11 March 2009 on the social situation of the Roma and their improved access to the labour market in the EU", P6_TA(2009)0117, *Official Journal of the European Union*, No. C 87 E/60, Интернет: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2010:087E:0060:0069:EN:PDF>, 11/11/2012.
25. "European Parliament resolution on the Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the Economic and Social Committee and the Committee of the Regions Towards a barrier-free Europe for people with disabilities" (COM (2000) 284 C 50632 / 2000, 2000 / 2296 (COS)), *Official Journal of the European Communities*, No. C 21 E/ 246, 24.01.2002, Интернет: <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2002:021E:0246:0251:EN:PDF>, 12/11/2012.
26. "Serbia 2012 Progress Report", Commission Staff Working Document accompanying the Document Communication from the Commission to the European Parliament and the Council, "Enlargement Strategy and Main Challenges (2012 – 2013)" {COM (2012) 600} European Commission, Brussels, 10.10.2012, SWD (2012) 333, Интернет: http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2012/package/sr_rapport_2012_en.pdf, 08/11/2012.
27. "Single European Act", *Official Journal of the European Communities*, No. L 169/1, 29.06.1987, Luxembourg, 17.02.1986, Интернет: http://ec.europa.eu/economy_finance/emu_history/documents/treaties/singleeuropeanact.pdf, 13/12/2011.
28. "Treaty on European Union", *Official Journal of the European Communities*, No C 191, Maastricht, 07. 02. 1992, 29. 06. 1992, Интернет: <http://eur-lex.europa.eu/en/treaties/dat/11992M/htm/11992M.html>, 13/12/2011.
29. "Treaty of Amsterdam amending the Treaty on European Union, the Treaties establishing the European Communities and related acts", *Official Journal of the European Communities*, No C 340, 10.11.1997, Интернет: <http://eur-lex.europa.eu/en/treaties/dat/11997D/htm/11997D.html>, 13/12/2011.
30. „Закон о забрани дискриминације”, *Службени гласник Републике Србије*, бр. 22/2009.
31. „Закон о заштити права и слобода националних мањина”, *Службени лист Савезне Републике Југославије*, бр. 11/2002, *Службени лист Србије и Црне Горе*, бр. 1/2003 и *Службени гласник Републике Србије*, бр. 72/2009.
32. „Закон о спречавању дискриминације особа са инвалидитетом”, *Службени гласник Републике Србије*, бр. 33/2006.

33. „Закон о професионалној рехабилитацији и запошљавању особа са инвалидитетом”, *Службени гласник Републике Србије*, бр. 36/2009.
34. „Закон о равноправности полова”, *Службени гласник Републике Србије*, бр. 104/2009.
35. Редован годишњи извештај Повереника за заштиту равноправности за 2011. годину, Повереник за заштиту равноправности, Београд, 2012, Интернет: <http://www.ravnopravnost.gov.rs/lat/izvestaji.php?idKat=16>, 09/11/2012.

Интернет

1. AGE Platform Europe, Интернет: www.age-platform.eu, 07/11/2012.
2. Amnesty International, Интернет: www.amnesty.org, 07/10/2012.
3. Amnesty International European Institutions Office, Интернет: www.amnesty.eu, 07/10/2012.
4. Делегација Европске уније у Републици Србији, Интернет: www.europa.rs, 09/11/2012.
5. Европски покрет у Србији, Интернет: www.emins.org, 08/11/2012.
6. Equality and Diversity Forum, Интернет: www.edf.org.uk, 07/11/2012.
7. Equinet (the European Network of Equality Bodies), Интернет: www.equineteurope.org, 06/11/2012.
8. ERA – Academy of European Law, www.era-comm.eu, Интернет: 11/11/2012.
9. Eur Activ Srbija, Интернет: www.euractiv.rs, 29/10/2012.
10. European Anti-Poverty Network (EAPN), Интернет: www.eapn.eu, 07/11/2012.
11. European Commission, Интернет: www.europa.eu, 29/10/2012.
12. European Institute for Gender Equality, Интернет: www.eige.europa.eu, 07/11/2012.
13. European Network of Independent Legal Experts in the Non-Discrimination Field, Интернет: www.non-discrimination.net, 07/11/2012.
14. European Parliament, Интернет: www.europarl.europa.eu, 29/10/2012.
15. European Ombudsman, Интернет: www.ombudsman.europa.eu, 07/11/2012.
16. European Union Charter of Fundamental Rights, Интернет: www.eucharter.org, 07/11/2012.
17. Заштитник грађана, Интернет: www.ombudsman.rs, 06/11/2012.
18. Канцеларија за европске интеграције, Интернет: www.seio.gov.rs, 06/11/2012.
19. Канцеларија за људска и мањинска права Владе Републике Србије, Интернет: www.ljudskaprava.gov.rs, 07/11/2012.
20. Коалиција против дискриминације, Интернет: www.stopdiskriminaciji.org, 06/11/2012.

21. Migration Policy Group, Интернет: www.migpolgroup.com, 07/11/2012.
22. Publications Office, Интернет: www.publications.europa.eu, 29/10/2012.
23. Повереник за заштиту равноправности, Интернет: www.ravnopravnost.gov.rs/, 06/11/2012.
24. Регионални центар за мањине, Интернет: www.minoritycentre.org, 07/11/2012.
25. Социјално укључивање и смањење сиромаштва, Интернет: www.inkluzija.gov.rs, 06/11/2012.
26. Управа за родну равноправност Министарства рада и социјалне политике Републике Србије, Интернет: www.gendernet.rs, 07/11/2012.